

KATARZYNA ŁAKOMY*

HISTORICAL URBAN PARKS IN UPPER SILESIA – IDENTITY OF THE PLACE IN DESIGN ACTIVITIES

HISTORYCZNE PARKI MIEJSKIE GÓRNEGO ŚLĄSKA – TOŻSAMOŚĆ MIEJSCA W DZIAŁANIACH PROJEKTOWYCH

Abstract

The article presents the genesis of the development of urban parks in Upper Silesia in the 19th century and at the beginning of the 20th century. On this basis and on the basis of analysis of the preservation status of these areas, elements of place identity were defined which are the most appropriate for application in restoration processes or remediation of these areas.

Keywords: historical parks, urban landscape, Upper Silesia

Streszczenie

W artykule przedstawiona została geneza powstawania parków miejskich na Górnym Śląsku w XIX i na początku XX w. W oparciu o nią oraz analizę współczesnego stanu zachowania tych obszarów określone zostały elementy tożsamości miejsca, najwłaściwsze do zastosowania w procesach rewaloryzacji czy rekultywacji tych obszarów.

Słowa kluczowe: parki historyczne, krajobraz miejski, Górny Śląsk

* Ph.D. Eng. Arch. Katarzyna Łakomy, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Introduction

The urban parks of Upper Silesia are areas with a complex origin. In particular, the historical ones, usually established in the second half of the 19th century were situated in areas that previously served various functions. For the industrial urban landscape at that time, they were green enclaves, beautifully composed and richly arranged places for Sunday trips, walks and social meetings – a decoration of an urbanized space.

They lost their original importance and function due to changes which occurred during the 20th century. At present, they mostly fulfil the natural function; they are not noticed very often and their historical value is not appreciated. Moreover, the status of the park furniture makes them unattractive for contemporary society (especially young and middle-aged people). This also results from their current condition: work that is usually conducted on them is mostly ongoing maintenance, limited plant-care procedures and renovation of selected fragments of parks.

2. Aim of the study

The scope of study includes the area of former Upper Silesia as a part of the former Prussian Opole regency. Cities lying in this area have a different beginning and character; therefore, the focus was mainly on industrial centres developed in the 19th century that are, at present, a central part of the Upper Silesian Industrial Region. These include: Bytom, Chorzów, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice and Zabrze. There are 52 urban parks, including 34 historical ones, which are situated within their administrative boundaries.

The time scope of the analysis of the origin, nature and composition of the park layout includes the period from the 19th to the 21st century. Four stages of the greatest importance for changes occurring in them have been distinguished as follows: Stage 1 – 1880s and 1890s; Stage 2 – the interwar period; Stage 3 – 1950s and 1960s; and Stage 4 – the beginning of the 21st century.

The first aim of the research was the definition of the resources and the origins of urban parks. Another aim was an analysis of contemporary preservation and the definition of values as historical, natural and urban complexes. However, the most important task involved distinguishing ideas, forms and elements, which give them their identity and an attempt to transpose them into contemporary design issues. The definition of a broader group of factors that gave various values to the spaces of former parks may have a beneficial influence on the form and function of newly-created forms of public greenery.

3. Greenery of industrial cities from the 19th century to the beginning of the 21st century

The greenery of industrial cities from the 19th century to the beginning of the 21st century is a broad issue that combines issues from horticultural art, landscape architecture, urban planning, ethnography and history, including problems of both conservation and reclamation.

At present, these are areas with various forms and functions, yet, with a focus on recreation and entertainment. However, their importance was much broader at the time they were created, both in terms of ideas and socially; they expressed attitudes and actions taken at the time in view of the rise of big city problems. Their origin is connected with looking for solutions to problems of deteriorating living, sanitary and urban conditions of cities, colonies and other systems connected with mining, manufacturing or complementary industries. Their establishment did not only increase the aesthetics of the area and the quality of living of their inhabitants, but it also created public spaces for recreation, education, play, sports, catering functions, etc. Green parlours – urban as well as mining and steelworks parks, boulevards and promenades were an important element of social and cultural life at the time. Areas in which they were established were usually municipal property; they were often handed over for this purpose by landowners – aristocrats and industrial bourgeoisie. Furthermore, due to the fact that they were to be areas available to the general public, intended for everyday walks of the largest group of people possible, areas as close as possible to places where large numbers of people lived, city centres and industrial estates¹. Therefore, areas in which they were established were previously:

- natural forests (e.g. Redena Park, Chorzów),
- existing residential parks of Upper Silesian aristocracy (e.g. the present “Górnik” Park, Siemianowice Śl. – Michałkowice, by the Rheinbaben family’s palace),
- house parks, manor parks, parks belonging to members of nobility (e.g. Szwajcaria Park, Gliwice),
- villa parks (e.g. Konopnicka Park, Bytom, Bobrek),
- urban wastelands, undeveloped areas (e.g. Floodplains – Chopin’s Park, Gliwice),
- areas of mining operations, undeveloped (e.g. Südpark, Katowice),
- post-industrial areas from the 19th century (e.g. Stadtpark, Bytom),
- cemeteries (e.g. Starokozielski Park, Gliwice),
- pheasant farms (e.g. Fazaniec, Bytom-Szombierki),
- steelworks parks/areas owned by industrial plants (areas surrounding a steelwork pond, post-mining areas, e.g. Hutnik Park, Siemianowice Śl., Steelworks Park in Chorzów),
- exercise yard (e.g. Plac Grunwaldzki Park, Gliwice).

4. Urban parks – contemporary condition and development

Former parks are mostly available in urban areas. Their numbers are shown in Table 1 where the number of all urban parks, the number of parks entered in the register of objects of cultural heritage and parks that have not been entered in the register, despite their origin and age. The relationships between them unambiguously show that those with historical origins are predominate in cities. Attempts at defining their general condition and relationships between ancient and contemporary values as well as their significant decrease can be noticed

¹ In suburban parks, the most important factors included natural and landscape values and convenient access by rail, the possibility of constructing hotel and catering facilities, as, for example, in Ligota and Murcki near Katowice.

(65%). Only 29% are as attractive areas as before (e.g. Rose Park in Chorzów). Also, areas where a process of value transposition has occurred were observed (e.g. Silesian Insurgents Park in Katowice); only a few parks their value has increased significantly (e.g. Botanical Garden in Zabrze). This is due to both social and cultural changes (parks ceased to fulfil the function of the city's "green parlours", meeting places and event venues) and by economic factors (problems with keeping large areas of organized green spaces, taking care of historical tree stands, problems with equipment and with maintaining the necessary infrastructure). Works performed in parks are mostly aimed at keeping them in relatively good condition. On the other hand, restoration projects very often include only selected fragments (entry or central).

Their composition, function and equipment are an example of a conservative design approach with the direct use of elements referring to the past (mostly historic fountains and lighting elements). Attempts at introducing a new form and function often leads to bizarre forms, which are not consistent with the traditions of the place (mostly park architecture in the form of concrete moulds of "sculptures" or artefacts related to water). The furnishings do not add quality to this space, as materials are not properly selected – in terms of their quality, colours, aesthetics and functionality. As a result, conformist parks are created, "mundane" in functional and aesthetic terms, boring in social and cultural terms and against all composition forms.

Contemporary urban parks² are established mostly in wastelands and reclaimed areas – mostly post-industrial ones. Their composition and park furniture is usually very poor, aimed at satisfying the general status quo, and consequently, benches, waste bins, lighting and playgrounds appear substandard. Their spaces do not promote social interaction and the forging of closer social links, as they are mostly used by selected groups for which these places may be considered relatively attractive (the elderly and parents with children). Economic issues favour the use of typical furniture that does not contribute to the creation of a new image or the identification of a given space.

Table 1

Comparison of basic information for individual cities

City	Town privileges	Surface area km ²	Population/ population density person/km ²	Number of urban parks	Number of urban parks with a monumental value	Number of historical urban parks
Bytom	1254	69.44	172,306 2,516	9	3	4
Chorzów	1868	33.5	111,168 3,344	4	1	2
Gliwice	1276	133.88	184,415 1,377	5	0	5

² At present, problems with the nomenclature of public green areas are more and more visible. Their surface areas and locations do not correspond to the names that are given to them.

Katowice	1865	164.64	301,834 1,842	10	1	6
Mysłowice	1360	65.57	75,129 1,147	1	-	1
Ruda Śl.	1959	77.73	141,869 1,825	3	1	2
Siemianowice Śl.	1932	22.5	69,539 2,727	6	1	2
Świętochłowice	1947	13.31	52,372 3,935	3	0	0
Zabrze	1922	80.40	177,188 2,204	11	2	3
				52	9	25

5. Place identity in the design process

Place identity is formed by a complex of more or less perceivable features that are characteristic of a given space³. They can be tangible or intangible, occur individually or together with other features and determine the intensity and distinctness to different degrees.

The research conducted has shown that, among the various features forming this unique character, few of them are clearly related to the region's history and tradition. Table 2 presents actions, which have an unfavourable and favourable influence on creating or restoring the identity of a location. Certainly, names given to parks play an important role – common, historical ones, related to the region's history, persons important to the region, recognizable for local communities (e.g. Amelung Pond, Fazaniec Park, Steelworkers' Park), as well as historical architecture (places of worship, service facilities or those with high patriotic connotations). The lack of old elements of park architecture – gazebos, sculptures or seats – results in the poor general perception of such areas. Therefore, it seems necessary to add such elements that would complement the functional programme to favour interactions between people, various forms of use (both active and passive), understandable and usable by all groups of users in search of an appropriate function and form, both modern technological possibilities and the needs of social groups living in the space that contains the park. History should be used as well. Old plans, postcards and photographs can be the primary documents used for the creation of the design concept and also in order to look for contemporary inspirations.

³ *Genius loci w sztuce ogrodowej. Aspekty historyczne i współczesne*, A. Mitkowska, Z. Mirek, K. Hodor (eds.), Kraków 2010; J. Wrana, *Tożsamość miejsca kryterium w projektowaniu architektonicznym*, Lubin 2011.

Typical features of the park space and their impact on the identity of the place

	No place identification	Creation of name
Identity	General, non-specific names that do not evoke detailed associations Skalka Urban Park Zadole Park Family Park	Common names, historical names related to the history of the region, persons important for the region recognizable for local communities e.g. Amelung Pond Fazaniec Park Steelworkers' Park
Historical architecture	Former residences in poor technical condition e.g. Mieroszewski's Family Palace, improper use	Former residences with new functions, e.g. Rheinbaben Family's Palace (Siemianowice Centre of Culture), places of worship (e.g. the Church of St. Michael the Archangel) or with great patriotic importance (e.g. Parachute Tower)
Contemporary architecture	-	Facilities that make the functional program of the system more attractive, meeting users' needs and the character of the space (e.g. the restaurant in Kościuszko Park or Pumptrack, Ruda Śląska Bielszowice)
Existing greenery	Permanent, common element, background	Exposure of values, aesthetic value
Designed greenery	Contemporary, popular plants, not related to the form of existing greenery	Vegetation consistent with the habitat, the use of species and varieties that are already present or were present in a given place in the past
Sculptures	With no understandable reference to the presented value, isolated from the surroundings, too many of them	Referring to the history of the place by narration with surroundings, composed in a way integrated with the whole area, no overwhelming form
Function	Contemporary, adapted to general standards	With visible historical layers, extended, adapted to the needs of past users
Social and cultural values	The place of rest in free time, walks and playing with children, festivals and other local events	The venue of various cultural events, a meeting place for various social groups

Comfort	No sense of safety, no basic elements of equipment, various forms of repose are not available	Availability of an appropriate number of seats, restrooms, services, safety, cleanliness
Aesthetics	Systems whose original character has disappeared, uneven development of individual areas, distribution of interior attractiveness	Uniform composition but interesting forms, diverse interiors
Users	Designated areas for various age groups, privileged groups: children and the elderly	Use by persons from various age groups, possibility of creating groups
Surfaces	Cheap, durable	Aesthetic, adapted to various needs, functions and means of transport
Park architecture	Traditional as regards the use, form and selection of materials, typical furniture	Allow various forms of repose, multifunctional, dedicated to the place
Visual information system	Traditional information boards, general information and rules and regulations regarding the use	Modern in form and function, interactive

6. Summary

Analyses of the development of historical urban parks in Upper Silesia unambiguously show that the natural value is their greatest value. They are both valuable collections of ornamental plants, fragments of former elements of the composition, tree-nature monuments, trees that are going to become nature monuments soon – the great area itself, which is a biologically active area with the presence of diverse flora and fauna that significantly influence the quality of the urban environment and enriches the local landscape. Another significant value is their history registered in the places identity. These aspects, together with the design approach supported by PPS⁴, should become the main factors determining design guidelines for revitalized public spaces, including the restoration of urban parks. This approach will make it possible to adapt them to current conditions, to enhance local bonds and the sense of intensity. What is important is that this will also contribute to maintaining cultural continuity, historical memory and the creation of spaces corresponding to the needs of future generations.

⁴ Project for Public Spaces – an American non-profit organization established in 1975, which undertakes activities aimed at revitalising urban public spaces. Its main idea involves propagating the design idea, according to which the quality of a place is determined by social values, possible functions and method of functioning in it, the availability and possible connection as well as users' comfort and image.

1. Wstęp

Parki miejskie Górnego Śląska to obszary o złożonej genezie. Szczególnie te historyczne, z reguły zakładane w 2 połowie XIX w., lokalizowane były na terenach pełniących wcześniej różnorodne funkcje. Dla ówczesnego przemysłowego krajobrazu miejskiego były enklawami zieleni, pięknie zakomponowanymi i bogato urządzonymi, miejscami niedzielnych wycieczek, spacerów, spotkań towarzyskich, ozdobą zurbanizowanej przestrzeni.

Zachodzące w ciągu XX w. przemiany cywilizacyjne spowodowały, iż straciły swoje pierwotne znacznie, a przez to i funkcje. Obecnie pełnią przede wszystkim rolę przyrodniczą, niezbyt często dostrzegane i doceniane są ich wartości historyczne, a stan wyposażenia powoduje, że dla współczesnego społeczeństwa (zwłaszcza młodego i średnim wieku) są mało atrakcyjne. Wynika to także z ich obecnego stanu – prace, które najczęściej są w nich prowadzone, to przede wszystkim bieżące konserwacje, ograniczone zabiegi pielęgnacyjne zieleni oraz rewaloryzacje wybranych fragmentów parków.

2. Cel badań

Zakres badań objął obszar dawnego Górnego Śląska, jako części dawnej pruskiej rejencji opolskiej. Miasta leżące na tym obszarze posiadają różnorodną historię i charakter, dlatego skupiono się głównie na ośrodkach przemysłowych, rozwijających się w XIX i na początku XX w., stanowiących obecnie centralną część GOP. Są to: Bytom, Chorzów, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice oraz Zabrze. W ich granicach administracyjnych zlokalizowano 52 parki miejskie, w tym 34 o charakterze historycznym.

Zakres czasowy analiz przyczyn powstania, specyfiki i kompozycji układów parkowych obejmuje okres od XIX do XXI w. Wyodrębnione zostały cztery najważniejsze dla zachodzących w nich przemian etapy: I etap – lata 80.-90. XIX w., II – okres międzywojenny, III – lata 50.-60. XX w. oraz IV – początek XXI w.

Pierwszym celem przeprowadzonych badań było określenie zasobu i genezy parków miejskich. Kolejnym – analiza współczesnego stanu zachowania oraz określenie wartości jako zespołów historycznych, przyrodniczych i urbanistycznych. Jednak najważniejszym zadaniem było wyodrębnienie idei, form czy elementów nadających im tożsamość oraz próba przetransponowania ich do współczesnych zagadnień projektowych. Określenie szerokiej grupy czynników, jakie nadawały różnorakie wartości przestrzeniom dawnych parków, wpłynąć może korzystnie na kształt i funkcję nowo powstającej zieleni publicznej.

3. Zieleń miast przemysłowych od XIX do początków XXI w.

Zieleń miast przemysłowych w okresie od XIX do początków XXI w. stanowi zagadnienie szerokie, łączące w sobie tematy z zakresu sztuki ogrodowej, architektury krajobrazu, urbanistyki, etnografii, historii, z problematyką zarówno konserwacji, jak i rekultywacji. Obecnie są to obszary o różnorodnej estetyce i sposobach użytkowania, nastawionych jednak na rekreację i rozrywkę. Jednakże w czasie ich powstawania, posiadane przez nie znacznie było szersze,

zarówno ideowo, jak i społecznie. Wyrażały ówczesne postawy i działania w obliczu pojawiających się problemów dużych zespołów urbanistycznych. Ich geneza związana jest z poszukiwaniem rozwiązań problemów dotyczących pogarszających się warunków mieszkaniowych, sanitarnych i urbanistycznych miast, kolonii i innych układów związanych z przemysłem wydobywczym, wytwórczym czy komplementarnym. Ich powstawanie to nie tylko podniesienie estetyki miejsca, poprawa jakości życia mieszkańców, ale również stworzenie przestrzeni publicznych o funkcjach wypoczynkowych, edukacyjnych, patriotycznych, zabawowych, sportowych, gastronomicznych itp. Zielone salony – parki miejskie i górniczo-hutnicze, bulwary i promenady – stanowiły ważny element ówczesnego życia kulturowo-społecznego. Tereny, na których zakładano zieleń publiczną, stanowiły zazwyczaj własność municypalną – często przekazywane były na te cele przez właścicieli ziemskich – arystokrację i burżuazję przemysłową. A z racji, iż miały to być obszary ogólnodostępne, przeznaczone do codziennych spacerów dla jak największej grupy ludzi, optymalną dla nich lokalizacją było sąsiedztwo dużych skupisk ludzi, centrów miast i osiedli przemysłowych¹. Adaptowano do tego celu:

- lasy naturalne (np. Park Redena, Chorzów),
- istniejące parki rezydencjonalne arystokracji górnośląskiej (np. obecny Park „Górnik”, Siemianowice Śląskie – Michałkowice, przy pałacu Rheinbabenów),
- parki domialne, folwarczne, szlachty górnośląskiej (np. park Szwajcaria, Gliwice),
- parki przywillowe (np. park Konopnickiej, Bytom-Bobrek),
- nieużytki miejskie, tereny wyłączone spod zabudowy (np. zalewowe – park Chopina, Gliwice),
- tereny eksploatacji górniczej, wyłączone spod zabudowy (np. Südpark – obecnie park Kościuszki, Katowice),
- tereny poprzemysłowe z XIX w. (np. Stadtpark, Bytom),
- cmentarze (np. park Starokozielski, Gliwice),
- bażaniarnie (np. Fazaniec, Bytom-Szombierki),
- parki hutnicze/tereny własności zakładów przemysłowych (obszary przylegające do hutniczego, tereny powyrobiskowe, składowe, np. park Hutnik Siemianowice Śląskie, Park Hutniczy w Chorzowie),
- place ćwiczeniowe (np. Park Plac Grunwaldzki, Gliwice).

4. Parki miejskie – współczesny stan zachowania i zagospodarowania

Dawne parki w większości funkcjonują w na obszarach miejskich. Ich ilość pokazuje tabela 1, gdzie wykazano liczbę wszystkich parków miejskich, z wyszczególnieniem wpisanych do rejestru zabytków, oraz tych, które mimo swojej genezy i wieku, do rejestru wpisane nie zostały. Analizy jednoznacznie wykazują, iż te historyczne dominują w śródmieściach. Próbując określić ich ogólny stan oraz zależność pomiędzy dawnymi a współczesnymi wartościami, zauważyć można w większości znaczny ich spadek (65%). Zaledwie 29% stanowią tereny

¹ W parkach podmiejskich głównym czynnikiem w wyborze lokalizacji były walory przyrodnicze czy krajobrazowe oraz dogodne połączenie kolejowe, możliwość powstania zaplecza noclegowo-gastronomicznego, jak np. w Ligocie czy Murkach koło Katowic.

równie atrakcyjne jak dawniej (np. Park Róż w Chorzowie). Zanotowano także obszary, w których zaszedł proces przetransponowania wartości (np. Park Powstańców Śląskich w Katowicach). Zaledwie w przypadku kilku parków ich walory znacznie wzrosły, np. Ogród Botaniczny w Zabrzcu. Przyczyną tych zjawisk są zarówno przemiany społeczne i kulturowe (parki przestały pełnić funkcję „zielonych salonów” miasta, miejsc spotkań i wydarzeń), jak i natury ekonomicznej (problemy z utrzymaniem dużych terenów zieleni urządzonej, pielęgnacją zabytkowego drzewostanu, z wyposażeniem, a następnie utrzymaniem koniecznej infrastruktury). Prowadzone na ich obszarach prace zmierzają głównie do utrzymania ich względnie dobrego stanu bieżącego. Z kolei projekty rewitalizacji obejmują bardzo często jedynie wybrane fragmenty (głównie strefy wejściowe lub centralne).

Ich kompozycja, funkcja oraz wyposażenie stanowią przykład konserwatywnego podejścia projektowego, z bezpośrednim wykorzystaniem elementów nawiązujących do przeszłości (zwłaszcza historyzujących fontann i elementów oświetleniowych). Próby wprowadzania nowej formy i funkcji prowadzą często do kuriozalnych efektów, nie odpowiadających tradycji miejsca (głównie mała architektura w postaci betonowych odlewów „rzeźb” czy artefaktów związanych z wodą). Jakości tej przestrzeni nie dodają także nawierzchnie i mała architektura, nieoprawne pod względem doborów materiałowych, jakości, kolorystyki, estetyki i funkcjonalności. W efekcie powstają konformistyczne parki, „nijakie”, w ujęciu funkcjonalno-estetycznym, nudne w ujęciu społeczno-kulturowym i sprzeczne pod względem form kompozycyjnych.

Współczesne parki miejskie² powstają przede wszystkim na terenach nieużytków i obszarów rekultywowanych, zwłaszcza poprzemysłowych. Ich kompozycja oraz wyposażenie zazwyczaj są bardzo ubogie, mające na celu zadowolić ogólnie przyjęte potrzeby. Są to więc głównie ławki, kosze na śmieci, oświetlenie i place zabaw. Przestrzenie te nie sprzyjają kontaktom towarzyskim i zacieśnianiu więzi społecznych, ponieważ użytkowane są przede wszystkim przez wybrane grupy, które mogą miejsca uznać za względnie atrakcyjne (osoby starsze i rodzice z dziećmi). Kwestie ekonomiczne sprzyjają stosowaniu „typowych” mebli, które nie przyczyniają się do tworzenia nowego wizerunku czy identyfikacji danej przestrzeni.

Tabela 1

Zestawienia porównawcze dla poszczególnych miast, oprac. K. Łakomy 2015

Miasto	Nadanie praw miejskich	Powierzchnia km ²	Ludność/gęstość zaludnienia os./km ²	Ilość parków miejskich	Ilość zabytkowych parków miejskich	Ilość historycznych parków miejskich
Bytom	1254	69,44	172 306 2 516	9	3	4
Chorzów	1868	33,5	111 168 3 344	4	1	2

² Współcześnie coraz częściej widoczny jest problem z nomenklaturą związaną z obszarami zieleni publicznej. Posiadane przez te obszary powierzchnie oraz ich lokalizacje nie odpowiadają nadawanym im nazwom.

Gliwice	1276	133,88	184 415 1377	5	0	5
Katowice	1865	164,64	301 834 1842	10	1	6
Mysłowice	1360	65,57	75 129 1147	1	-	1
Ruda Śląska	1959	77,73	141 869 1825	3	1	2
Siemianowice Śląskie	1932	22,5	69 539 2727	6	1	2
Świętochłowice	1947	13,31	52 372 3 935	3	0	0
Zabrze	1922	80,40	177 188 2204	11	2	3
Łącznie				52	9	25

5. Tożsamość miejsca w procesie projektowym

Tożsamość miejsca tworzy zespół mniej lub bardziej wyczuwalnych cech charakterystycznych dla danej przestrzeni³. Mogą one mieć charakter materialny lub niematerialny, występować pojedynczo lub wspólnie z innymi, w różnym stopniu decydując o nasileniu i poczuciu identyfikowalności.

Przeprowadzone badania wykazały, że spośród różnych cech tworzących ten unikalny i niepowtarzalny charakter, w parkach górnośląskich kilka wyraźnie powiązanych jest z historią i tradycją regionu. W tabeli 2 zestawione zostały działania, które niekorzystnie i korzystnie wpływają na tworzenie lub przywracanie tożsamości miejsca. Z pewnością ważną rolę pełnią nazwy nadawane parkom – zwyczajowe, historyczne, związane z dziejami regionu, osobami zasłużonymi dla regionu, kojarzonymi przez lokalne społeczności (np. Staw Amelung, Park Fazaniec, Park Hutników), a także historyczna architektura (obiekty o charakterze kultowym, usługowym lub o silnych odniesieniach patriotycznych). Brak dawnych elementów wyposażenia i małej architektury – altan, rzeźb czy siedzisk – powoduje ogólny zubożony odbiór tych terenów. Dlatego konieczne wydaje się dodanie tego typu elementów uzupełniających program funkcjonalny, który sprzyjać ma kontaktom międzyludzkim, różnorodnym sposobom użytkowania (zarówno czynnym, jak i biernym), zrozumiałym i akceptowalnym przez wszystkie grupy użytkowników. W poszukiwaniu odpowiedniej funk-

³ *Genius loci w sztuce ogrodowej. Aspekty historyczne i współczesne*, A. Mitkowska, Z. Mirek, K. Hodor (red.), Kraków 2010; J. Wrana, *Tożsamość miejsca kryterium w projektowaniu architektonicznym*, Lubin 2011.

cji i formy należy kierować się zarówno nowoczesnymi możliwościami technologicznymi, potrzebami grup społecznych zamieszkujących przestrzeń zawierającą park, jak też sięgać do historii. Dawne plany, pocztówki i fotografie stanowią mogą podstawowy dokument przy powstawaniu koncepcji projektowej oraz poszukiwaniu współczesnych inspiracji.

Tabela 2

Typowe cechy przestrzeni parków górnośląskich i ich wpływ na tworzenie tożsamości miejsca, oprac. K. Łakomy 2015

	Brak identyfikacji miejsca	Tworzenie tożsamości
Nazwy	Nazwy ogólne, mało konkretne, nie nasuwające konkretnych skojarzeń Park Miejski Skalka Park Zadole Park Rodzinny	Nazwy zwyczajowe, historyczne, związane z dziejami regionu, osobami zasłużonymi dla regionu, kojarzonymi przez lokalne społeczności Staw Amelung Park Fazaniec Park Hutników
Architektura historyczna	Dawne rezydencje, zachowane w złym stanie technicznym, np. Pałac Mieroszewskich, niewłaściwie użytkowane	Dawne rezydencje o nowych funkcjach, np. Pałac Rheinbabenów (Siemianowickie Centrum Kultury), obiekty kultu (np. kościółek pw. św. Michała Archanioła) czy silnie nacechowane patriotycznie (np. Wieża Spadochronowa) oba w Parku Kościuszki w Katowicach
Architektura współczesna	-	Obiekty urozmaicające program funkcjonalny układu, wpisujące się w potrzeby użytkowników i charakter przestrzeni (np. restauracja w Parku Kościuszki czy Pumptrack w Rudzie Śląskiej-Bielszowicach)
Zieleń istniejąca	Element stały, powszechny, tło	Wyeksponowanie wartości, walorów estetycznych
Zieleń projektowana	Rośliny współczesne, popularne, nie związane z formą istniejącej zieleni	Roślinność zgodna z siedliskiem; stosowanie gatunków i odmian już występujących lub niegdyś w nich stosowanych
Formy rzeźbiarskie	Odnoszące się w sposób niezrozumiały do prezentowanej wartości, wyizolowane z otoczenia, zbyt duża ich ilość	Nawiązujące do historii miejsca przez narrację z otoczeniem, zakomponowane w sposób zintegrowany z całością, nieprzytłaczające formą

Funkcja	Współczesna, dostosowana do ogólnych standardów	Z widocznymi nawarstwieniami historycznymi; rozbudowana i dostosowana do potrzeb przyszłych użytkowników
Wartości społeczne i kulturowe	Miejsce odpoczynku w czasie wolnym, podczas spacerów i zabaw z dziećmi, festynów i innych lokalnych imprez	Miejsce różnorodnych wydarzeń kulturowych, miejsce spotkań różnych grup społecznych
Komfort	Brak poczucia bezpieczeństwa, brak podstawowych elementów wyposażenia i np. możliwości różnych form wypoczynku	Dostępność odpowiedniej ilości siedzisk, sanitariatów, usług; bezpieczeństwo, czystość
Estetyka	Układy o zatartym charakterze, przekształcone, o nierównomiernym zagospodarowaniu poszczególnych stref i rozłożeniu atrakcyjności wnętrza	Jednorodna kompozycja, ciekawe formy, zróżnicowane wnętrza
Użytkownicy	Wydzielone strefy dla różnych grup wiekowych; uprzywilejowane grupy: dzieci i starsi	Wykorzystanie przez osoby z różnych grup wiekowych; możliwość łączenia się w grupy
Nawierzchnie	Tanie, trwałe	Estetyczne, dostosowane do różnorodnych potrzeb, funkcji i sposobów poruszania się
Mała architektura	Tradycyjna w sposobie użytkowania, formie, doborze materiałów; meble typowe	Umożliwiająca różnorodne formy odpoczynku, wielofunkcyjna, dedykowana miejscu
System informacji wizualnej	Tradycyjne tablice, uogólnione informacje i regulaminy użytkownika	Nowoczesny w formie i funkcji, interaktywny

6. Podsumowanie

Analizy stanu zagospodarowania historycznych parków miejskich na Górnym Śląsku wskazują jednoznacznie, że ich najwyższą wartością są walory przyrodnicze. Stanowią one zarówno cenne zbiory roślin ozdobnych, fragmenty dawnych elementów kompozycji, drzewa pomnikowe i przedpomnikowe, jak i sam teren zielni, stanowiący obszar powierzchni biologicznie czynnej, zasiedlony przez zróżnicowaną florę i faunę, znacznie wpływający na jakość środowiska miejskiego i wzbogacający lokalny krajobraz. Drugim istotnym walorem jest ich historia i zapisana w przestrzeni tożsamość miejsca. Aspekty te, wraz z podejściem

projektowym propagowanym przez PPS⁴, powinny stać się głównymi czynnikami determinującymi wytyczne projektowe dla rewitalizowanych przestrzeni publicznych, w tym rewaloryzacji parków miejskich. Podejście to pozwoli na ich przystosowanie do aktualnych uwarunkowań, wzmacnianie lokalnych więzi i poczucia tożsamości. Co ważne, wpłynie na zachowanie ciągłości kulturowej, pamięci historycznej oraz stworzenie przestrzeni odpowiadających potrzebom przyszłych pokoleń.

REFERENCES/LITERATURA

- [1] Bińkowska I., *Natura i miasto. Publiczna zielen miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Wrocław 2011.
- [2] Jankowski A.T., Rzętała M., *Stereotyp w postrzeganiu stanu środowiska przyrodniczego Wyżyny Śląskiej*, [in:] *Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju* (The role of landscape for sustainable development), Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2007, p. 641-654.
- [3] Łakomy K., *Willa w krajobrazie miasta przemysłowego*, Kraków 2015.
- [4] *Przyroda województwa katowickiego*, K. Rostański (ed.), Krzeszowice 1997.
- [5] Rozmarynowska K., *Ogrody odchodzące...? Z dziejów gdańskiej zieleni publicznej 1708-1945*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2011.
- [6] Stępniewska B., *Tendencje kształtowania zieleni w wiekach XIX i XX w Europie*, Wrocław 1996.
- [7] Zachariasz A., *Zielen jako czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006.

⁴ Project for Public Spaces – amerykańska organizacja non-profit, założona w 1975 r., prowadząca działania na rzecz rewitalizacji miejskich przestrzeni publicznych. Główną jej ideą jest propagowanie myśli projektowej, według której o jakości miejsca decydują wartości społeczne, możliwe funkcje i sposoby w niej działania, dostępność i możliwe połączenia komunikacyjne oraz komfort użytkowników i ogólny wizerunek.